

ANTUN FERDINAND PUTICA
CIARLATANO IN MOTO

Fedora Ferluga-Petronio

U XVIII. st. dubrovačka se dramska književnost ističe ponajviše prijevodima odnosno preradbama Molièreovih komedija i talijanskih melodrama Pietra Metastasija i Apostola Zena. Prevođenje stranih djela i gostovanja stranih kazališnih družina u Dubrovniku u XVIII. st. pričaju o nedostatku domaće dramske produkcije koja se gotovo iscrpila već u drugoj polovini XVII. st. Mada su domaća komediografska ostvarenja s kraja XVIII. st. malobrojna, ipak ona svjedoče o pokušaju da se u ono doba još jednom obnovi tradicionalna dubrovačka komedija koja bi publiku ne samo zabavila nego i dala živu sliku voljena grada.

U takav tip komedije ubrajaju se *Vjera iznenada* Marka Bruerovića, poznatog pjesnika i naturaliziranog francuskog Dubrovčanina, i osebujno djelo *Kate Kapuralica* zdravstvenog činovnika Vlaha Stulića. Manje su poznata djela Antuna Ferdinanda Putice, autora pet dramskih tekstova koja ćemo navesti redom: *Pasion predominante*, *Tre adulatori*, *Pir od djece aliti pir Sima Bazate*, *Ciarlatano in moto* i *Dialogo*, od kojih su se prva dva izgubila, tekstovi *Pir od djece* i *Dialogo* sačuvani su u rukopisu.¹ Čuva ih Narodna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu (pod signaturom K 3267) odnosno knjižnica Male braće u Dubrovniku (pod signaturom 116), a najpoznatije Putičino djelo *Ciarlatano in moto* objavljeno je dva puta: 1956. u *Analima historijskog instituta* u Dubrovniku² (tekst je za tisak priredio Franjo Funcević, a predgovorom i bilješkama popratio Tomo Maretić), te 1967. u knjizi pod naslovom *Komedije XVII i XVIII stoljeća* koju je za PSHK priredio Marko Fotez.

Podaci o Putičinu života vrlo su skromni. Ne zna se ni mjesto ni datum njegova rođenja i smrti. Iscrpnije informacije o našem komediografu mogu se pronaći u članku Franje Fanceva *Dva dubrovačka komediografa iz kraja 18. stoljeća*.³ Članak se temelji na podacima iz predgovora Putičinih komedija i na katalogu Čulićeve knjižnice te na informacijama opata Zaninovića. Tako saznajemo da je kao:

“*juvenis optimis moribus praeditus nec non in litteris sufficienter expertus ... acceptatus est ad habitum clericalem* (postao je svećenikom) 7.X.1776., zatim »*approbatus ad professionem*« 27.XI.1977. godine redovnikom »*approbatus ad tonsuram et quattuor ordines minores* 27.III.1780. Govori se nadalje o sukobima sa starješinama reda i o njegovoj kandidaturi za priora dominikanskog samostana u Dubrovniku ili Gružu.⁴

Iz uvoda u *Dijalog* napisao ga je 1803. saznajemo da je bio župnikom u Dubočcu kraj Broda na Savi, a iz samoga teksta da je bio administratorom kapelanije u Bušetini kraj Virovitice, isto tako u Slavoniji. Vaškunski arhiđakon Maksimilijan Jolić prilikom kanoničke vizitacije u Bušetini 1799. naziva Puticu »*Dalmata Ragusanus olim Dominicanus*«, ali njegov sud nije nimalo laskav. On, naime, izjavljuje da ga narod nije volio:

*In hoc loco (tj. u Bušetini) ultimum capellanum egit Ferdinandus Antonius Puttizza Dalmata Ragusanus olim Dominicanus, qui et populo ante meam visitam canonicam hujus loci valedixit; utpote translatus ad Parochiam in Dubochaz in T. Regimine Gradiscane. Vir hic parum amatus a populo, nec ejusdem idiomatis gnarus, cum hic homines passim croatice loquuntur, utinam numquam hic fuisset.*⁵

Mora da je u Bušetini, usred Slavonije, Putičin dubrovački dijalekt, prepun talijanskih natruha, djelovao kao strani jezik. »Lingvistički nesporazum« urodio je odbijanjem »stranca« i nepovoljnim arhiđakonovim sudom.

Da nije bio čovjek jednostavnog karaktera, svjedoče i njegova tri sačuvana djela koja se međusobno toliko razlikuju da čitatelj dvoji jesu li proizvod istog autora unatoč tome što ih sam Putica spominje u predgovoru *Dijaloga*.

Dialogo (Dijalog) zapravo je dijaloška rasprava između jednog svećenika i jednog klerika koji se sprema za svećenika pa dramskoj književnosti pripada samo utoliko što se je Putica za ovu raspravu poslužio dijaloškim oblikom

U tom didaktičko-moralističkom djelu (već u podnaslovu ga autor naziva *Dialogo istruttivo, critico, giocoso e morale* Putica na talijanskom raspravlja o svećeničkom životu koji bi trebao biti uzorom čitavu narodu, vrlo ozbiljno shvaća

ispovijed, a na kraju govori o plemenitosti: čovjek nije plemenit samim rođenjem u plemićkoj obitelji nego i po plemenitom ponašanju. Među ostalim protivni se neograničenom dijeljenju crkvenih službi. O tom se problemu ovako ironički izražava:

Alora sarebbero essi [tj. mlađi svećenici], come quel corpo debole che con difficoltà digerisce i cibi più legieri; che se poi inghiottisce un boccon grosso e indigesto si rende soggetto alle convulsioni, gonfiezze, ed altri incomodi. Così quei tali hanno un corpo troppo debole, e non avezzo agll'onori, e alle dignità; quando poi la sorte li fà assendere a qualche posto sublime, divengono idropici, perche per lo stomaco loro debole era un boccone troppo grande, e indigesto, e necessariamente dovevano gonfiarsi. Al contrario poi gli uomini di merito, a qualunque dignita che ascendano non li fà specie, perche il loro stomaco è già avezzo a digerire bocconi grossi.⁶

Očito je da je njegov kritički odnos prema crkvenoj hijerarhiji izazvao otpor kod starješina reda uslijed čega je Putica bio u stalnom trvenju s njima.

Drugo njegovo djelo *Pir od djece aliti pir Sima Bazate* sasvim je drukčije naravi. Napisano je na hrvatskom, odnosno na dubrovačkom dijalektu s podosta talijanskih posuđenica. *Pir od djece* podsjeća na onaj tip dubrovačke tradicionalne komedije koji se bio ustalio u drugoj polovini XVII. stoljeća. Premda je autor toga djela svećenik, u tekstu često nailazimo na vulgarne izraze. U tom smislu mogli bismo reći da je Putica na neki način preteča Vlaha Stullija i njegova djela *Kate Kapuralica*, kada bismo znali točan datum nastanka spomenute komedije. I sam Putica je svjestan da u komedijama *Pir od djece* i *Ciarlatano in moto* ima previše prostačkih riječi, ali on to pripisuje prepisivačima koji su ubacili u njegova djela čitave rečenice. Tako se naime izražava u uvodu *Dijaloga*:

Spero che questa commedia pure incontrera il benigno compatimento, come incontrarone le altre mie; non vorrei però che questa avesse la disgrazia, che ebbero le altre, vale a dire, che quelli che prenderanno l'incomodo di trasoriverla prendano un altro incomodo di agiungere parole, e perfino periodi interi del suo. Ho letto una copia di quella di Bazata, e ho trovato molti periodi bastardi. Anche quella di Ciarlatano in moto non fu trascritta con sincerita onde ebbe a dirmi un uomo balbuziente: quillo e [L] Ibello inflamatorio volendo dire, che era Libello infamatorio. Mi protesto adunque, che quelle copie, che saranno scritte di altrui carattere e si trovera cio, che non unisce col restante dell'opera, o in qualunque maniera offendo il terzo o li quarto, di non averne io colpa.⁷

Pretpostavlja se da je Putica za siže svoje komedije uzeo stvaran događaj, nešto što se u Dubrovniku zaista dogodilo i o čemu se pričalo.

O čemu se radi u komediji »Pir od djece« doznajemo iz samog uvoda naslovljenog *Argomento*:

Petnaestogodišnji Simo Bazata i Luce, djevojka istih godina, vjenčaju se potajno, protiv volje roditelja, ali brak traje samo pet dana. Supružnici se posvade, a Simov otac Luka koji je već bio ljubazno primio nevjestu otjera je iz kuće goveđom žilom.

Komedija iznosi pouku da djecu izrana valja odgajati vrlo strogo, goveđom žilom. Iznenađuje da se Putica kao svećenik-redovnik za svoja pedagoška razmatranja poslužio takvim grubim primjerom iz ondašnjeg dubrovačkog života. Rukopis komedije *Pir od djece* vrlo se teško čita, posebno u drugom dijelu (od str. 13 do str. 17^b). Valja spomenuti da je u prvom dijelu radnja življa te da neki likovi djeluju sasvim realistički, dok u drugom dijelu ton opada, a dijalozi postaju dosadni. Mjestimice izgleda kao da je komedija djelo dvaju različitih autora.

Komedija *Ciarlatano in moto* (*Šarlatan u pokretu*) nastala je 1802. godine. Napisana je na dubrovačkom dijalektu osim uvoda u kojem se autor ispričava publici na talijanskom i objašnjava zašto već dugo ne objavljuje dramske tekstove, navodeći da ga je u tome spriječila bolest, te dodaje kako je dubrovački život još uvijek bogat osebnim događajima koje bi valjalo prikazati na pozornici.

Ciarlatano in moto komedija je u tri čina bez jačeg zapleta i prave dramske radnje. Ona zapravo više djeluje kao ilustracija svakodnevnog života u Dubrovniku. U *Ciarlatanu* krije se sigurno neka u ono vrijeme publici dobro poznata figura o kojoj Putica ovako piše u talijanskom predgovoru:

Questa che or vi presento ha per titolo il »Ciarlatano in moto«. E perchè in moto? Perche egli correndo di quà e di là vende le sue ciancie ed imposture. Or lo vedrete d'avanti il palazzo, or sotto la Dogana, or appresso la statua d'Orlando, or in mezzo alla Piazza, or dentro alle speziarie, e se in queste trova qualche cap[ita]no, si ferma per un pezzo per imparare qualche termine di nautica. Esce fuori, attacca questo e quel altro, e a chi dando e a chi promettendo, a veruno mantiene la parola, e se talvolta osserva la parola che dà, l'osserva allora, quando deve ridondare in p[rop]rio vantaggio.⁸

Fancev u gore spomenutom članku iznosi mišljenje da je djelo *Ciarlatano in moto* nastalo pod utjecajem komedije *Il Ciarlatano per mestiere* talijanskog

komediografa Albergati-Capacellija (1728–1804), slavnog Goldonijeva epigona, ali sam priznaje da mu tekst talijanske komedije nije bio dostupan.

Međutim, već površna analiza dvaju tekstova pokazuje nam da je riječ o sasvim različitim sadržajima. Uz ostalo točan naslov talijanskog teksta glasi *I ciarlatani per mestiere*. Radi se o ležernoj građanskoj komediji u kojoj se sin bogate trgovačke obitelji zaljubi u siromašnu djevojku sumnjiva porijekla koja radi kao glumica u družini nekih šarlatana što su u prolazu kroz grad. Na kraju se pokaže da i ona potječe iz bogate obitelji i da su je šarlatani spasili kao nahoče. Tako komedija sretno završava vjenčanjem mladog para.

U komediji *Ciarlatano in moto* nastupaju ova lica: »Čarlatan«, profesor nautike, Lero i Bonavolja, Čarlatanovi učenici (skulari), Kuko i Bela, Bonavoljin otac i maćeha, njihova djevojka Drpa, kapetanica Faustina i »spravljenica« Marica.

Čitava je radnja usredotočena na obiteljski problem gospara Kuka čiji sin Bonavolja ne želi više učiti nautiku u Čarlatana. Bonavolja i njegov prijatelj Lero uvjerali su se da Čarlatan ne zna nautiku i da im uopće ne može pomoći. Bonavolja, koji je na početku bio oduševljen Čarlatanovom podukom, ovako sada razmišlja: »Tako mi je paralo, ali sad spoznam da manje umijem nego sam umio, kad me je počeo učiti. Njegova nautika nije drugo neg impostura. [to je pripisao (i to bez kude i bez glave) iz trećega i četvrtoga libra i što je no po špicarijam od kogagod kapetana, to pretendā učiti iz katedre bez znat ni što govori ni o čemu govori].⁹

I Kuko se skoro odmah uvjerio da je učenje kod Čarlatana samo gubitak vremena. Gospođa Bela, međutim, ne popušta i želi da Bonavolja nastavi učenje u Čarlatana. Ona je, naime, ili Čarlatanova ljubavnica ili to želi postati. U komediji je taj odnos opisan diskretno, a na sastanak sa Čarlatanom gospođa Bela dolazi sa svojom sluškinjom Drpom, koja ga čak besplatno pere, jer joj je obećao »učiniti je gospođom i najmiti joj kamaru na Pilama«, dok »spravljenici« Marici »maskiranjem skine liječi bolest od nerava.

Ali na kraju ipak svi otkriju njegove spletke i napuste ga. A Čarlatano ravnodušno zaključuje: »*Buon viaggio! Neće meni manjkat skulara; nijesam ja kako drugi čarlatani koji se ne umijedu krenut. Umijem ja iznaći i družijeh Bonávolja od kojijeh ću potezat peče i groše i zato se zovem Ciarlatano in moto*».¹⁰

Komedija *Ciarlatano in moto* slikovito nam prikazuje svakodnevni život onodobnog Dubrovnika. Putica kao izvrstan poznavalac ljudskog života gradi karakteristične likove među kojima se posebno ističe Čarlatan kao nosilac

komedije. On djeluje neuhvatljivo: cijeli dan trči po gradu, udvara se svim ženama, laća se neozbiljno i nesavjesno svakog posla, a pri tom gleda samo na svoju korist. Oko njega se vrti niz likova koji stvaraju živu sliku ondašnjeg života. U tom smislu posebno su zanimljivi prizori kad kapetanica Faustina i »spravljenica« Marica razgovaraju na ulici i slobodno ogovaraju Čarlatana. Zanimljiv je također jezik kojim se služe pojedini likovi. Čarlatan, koji se bavi nautikom, i kapetanica Faustina govore posebnim jezikom koji vrvi talijanizmima. Ponekad upotrebljavaju čitave rečenice na talijanskome. Navest ću kao primjer kratak Čarlatanov monolog iz prvog prizora trećeg čina. Čarlatan čeka na svoje »skulare« i glasno razmišlja o svojim spletkama:

Ko hoće učinit dinare, neka dođe, ja ću ga naučit, i nije potrebe skula. Ancijesu toliki skulari, koji mru od glada, a ko im je kriv: hoće se impostura, valja umjet legat. Rijeće mi kogod: a kad te skopriškaju! E bene, dokle te skopriškaju, živjećeš, i još će ti i ostati za živjet, iza kako su te skopriškali. Na, eto što ja znam: što je otanat, što busulo, što li kompas. E pure prohodim za profesura od ovijeh stvari. A zašto? Zašto umijem govorit i ne konfundavam se u okazoni. Eci vuol altro: chi non sa l'arte, deve serrar la bottega. Čekam ove skulare za ukazat im dizat alturu, jeda ih opet involjam, da dođu na skulu, neka mogu još kijapat od njih.¹¹

Potanka analiza posuđenica i sintaktičkih prevedenica, koje karakteriziraju pojedina lica zahtijevala bi čitavu raspravu. Ovakvim jezičnim postupcima koji podsjećaju na leksičku šarolikost domaće dubrovačke komedije XVII. st. Putica obilježava svoje likove s kulturnog i socijalnog aspekta i na taj način upozorava na nove smjerove u domaćem kazališnom stvaralaštvu.

BILJEŠKE

¹ Zahvaljujem prof. dr. Dunji Fališevac što mi je omogućila uvid u Putičin rukopisni materijal.

² God. IV/V, str. 483-502.

³ Usp. F. Fancev, *Dva dubrovačka komediografa iz kraja 18. stoljeća, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knjiga VIII, sv. 12, Beograd 1928, str. 160176.

⁴ Usp. F. Fancev, *op. cit.*, str. 173.

⁵ Usp. F. Fancev, *op. cit.*, str. 172.

⁶ Usp. F. Putica, *Dialogo* (rukopis), 1803, str. 56.

⁷ Usp. F. Putica, *op. cit.*, str. 23. Grafija i odstupanja od sadašnjeg talijanskog pravopisa jesu Putičini.

⁸ »Ova komedija što vam je sada predstavljam ima naslov Šarlatan u pokretu. Zašto u pokretu? Jer on trčeći tamo i ovamo prodaje svoje smicalice i namještaljke. Sad ćete ga vidjeti ispred Kneževa dvora, sad ispred Sponze, sad ispred kipa Orlandova a sad nasred Place, sad u kakvu dućanu, i ako tu nađe kakva kapetana, zaustavi se ne bi li naučio kakav termin iz nautike. Izađe van, napada ovog i onoga, nekome daje riječ, nekome obećanje, ali ništa ne održi, a ako kada i održi riječ koju obeća, održi je onda kad mu to donese kakvu korist.»

(Prijevod prof. R. Bogišića iz 3. knjige *Povijest hrvatske književnosti u 7 knjiga*, Zagreb 1974, str. 354).

⁹ Usp. *Anali historijskog instituta u Dubrovniku*, god. IV/V, str. 484.

¹⁰ Usp. *op. cit.*, str. 501.

¹¹ Usp. *op. cit.*, str. 496. Uspoređujući rukopis komedije *Pir od djece* (R 3267 zagrebačke SNB), može se zaključiti da bi trebalo namjesto riječi *kijapat* čitati *ćapat*.